

MARC BENNETTS

ZNIČÍM JIM ŽIVOT

PUTINOVA
VÁLKA
S OPOZICÍ

VYŠEHRAĐ

MARC BENNETTS

**ZNIČÍM
JIM ŽIVOT**

PUTINOVA VÁLKA
S OPOZICÍ

MARC BENNETTS

ZNIČÍM JIM ŽIVOT

**PUTINOVA
VÁLKA
S OPOZICÍ**

VYŠEHRA D

*Daniilu Charmsovi, Viktoru Cojovi
a pohoří Altaj*

Z anglického originálu I'm Going to Ruin Their Lives,
vydaného nakladatelstvím Oneworld roku 2016, přeložil Pavel Kolmačka
Obálku a grafickou úpravu navrhl Vladimír Verner
Redakčně zpracoval Jiří Stárek
Odpovědný redaktor Martin Žemla
E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
v Praze roku 2017 jako svou 1576. publikaci
Vydání v elektronickém formátu první
(podle prvního vydání v tištěné podobě)
Doporučená cena E-knihy 210 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
Praha 3, Váta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

Copyright © Marc Bennetts 2014, 2016
Translation © Pavel Kolmačka, 2017

ISBN 978-80-7429-835-6

Tištěnou knihu si můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz

OBSAH

Prolog	
JEDNOHO PROSINCOVÉHO DNE	9
Kapitola 1	
PUTINŮV PAKT	13
Kapitola 2	
PUTIN A JEHO „SVRCHOVANÁ DEMOKRACIE“	21
Kapitola 3	
„ORANŽOVÁ HROZBA“ A RANÝ DISENT	41
Kapitola 4	
MEDVEDĚV A VŮŇ ZMĚNY	54
Kapitola 5	
NAVALNYJ A „ŠEJDÍŘI A ZLODĚJI“	75
Kapitola 6	
KREMELSKÁ ROŠÁDA	97
Kapitola 7	
VOLBY A PROTESTY	105
Kapitola 8	
UDALCOV A NOVÁ LEVICE	128
Kapitola 9	
PUSSY RIOT VERSUS KREML	138

Kapitola 10	
PUTINŮV NÁVRAT	159
Kapitola 11	
UTAHOVÁNÍ ŠROUBŮ	180
Kapitola 12	
PUSSY RIOT – VERDIKT	196
Kapitola 13	
TEMNÉ DNY	209
Kapitola 14	
DALŠÍ CÍL: NOVÁ LEVICE	222
Kapitola 15	
HNĚV LIDU	235
Kapitola 16	
NAVALNYJ V KONCÍCH?	244
Kapitola 17	
„ZRÁDCI NÁRODA“	266
Kapitola 18	
VRAŽDA U ZDÍ KREMLU	290
Epilog	
POSVÁTNÁ MOC A ZNIČENÉ ŽIVOTY	317
Poznámky	321
Rejstřík	342
Poděkování	350

JEDNOHO PROSINCOVÉHO DNE

„*Rusko bez Putina!*“ ozvalo se. A pak znovu, silněji, jako by deseti-tisíce protestujících samy sebe poprvé přesvědčily, že něco takového je možné. „*Rusko bez Putina! Rusko bez Putina!*“

Slova letěla vzhůru k mrazivému zimnímu nebi nad ruskou metropolí. Demonstranti podupávali, aby jim nemrzly nohy, a řečník je ujistil, že heslo bude slyšet až do nedalekého Kremlu. Zvlášť když se účastníci protestu obrátí směrem k bohatě zdobeným kremelským věžím, dosud s rudými hvězdami ze sovětské éry, a zakřičí je společně ještě jednou.

Až do tohoto okamžiku se Rusko bez Vladimira Putina v čele zdálo stejně málo pravděpodobné jako zimní Moskva bez sněhu. Anebo Rusko bez hluboce zakořeněného úplatkářství na nejvyšších místech, kvůli němuž se země v žebříčku globální korupce organizace Transparency International dělí s Nigérií o 143. místo ze 182 posuzovaných zemí.¹

Avšak 10. prosince na moskevském Blatném náměstí, ani ne týden po nehorázných manipulacích s hlasy, jež Putinově straně Jednotné Rusko zajistily nepravděpodobnou parlamentní většinu, už nic nebylo nemožné.

Nejbohatší a nejvzdělanější Moskvané – takzvaná „kreativní třída“ – najednou vyšli do ulic, aby bezprecedentním způsobem vyjádřili nespokojenost. Dokonce i oddíly pořádkové policie byly zaskočený početností shromáždění. Viděl jsem skupinu důstojníků, kteří si protestující – včetně jedné nevěsty ještě v bílých šatech – fotografovali mobilními telefony. (To se samozřejmě mohlo snadno stát za účelem policejního sledování.)

„Bojovat za svá práva je snadné a příjemné. Není se čeho bát,“ řekl Alexej Navalnyj, faktický vůdce opozice, ve svém poselství z moskevské vazební věznice. „Každý z nás má tu nejmocnější a zároveň jedinou potřebnou zbraň – vědomí své vlastní hodnoty.“²

Napadlo mě, jestlipak je Putin slyší. Slyší to nesourodé shromáždění liberálů, nacionalistů a levičáků? Uražených a ponížených? A pokud ano, co cítí? Strach? Šok? Nebo opovržení? Masový disent byl sice v moderním Rusku cosi nového, na druhou stranu se Putin mohl pyšnit podporou, jež by mu každý západní lídr mohl závidět. Zároveň měl jedinečnou kontrolu nad státními televizními kanály, představujícími hlavní zdroj zpráv pro velkou většinu Rusů.

Rozhlížel jsem se na náměstí po rodinách, důchodcích a mladých mužích a ženách, vzrušených skutečnou historičností okamžiku. „Nikdy jsem si nemyslela, že to zažiju,“ chrlila na mě jedna aktivistická veteránka. „Dřív na demonstrace přišlo pár stovek lidí a podívejte, kolik jich tu je teď. Spousta lidí přišla demonstrovat poprvé – a ne naposled.“

Masové protiputinovské protesty, jež to odpoledne začaly v Moskvě, zarazily analytiky a inspirovaly kritiky Kremlu. Věřili, že dlouhé setrvání bývalého důstojníka KGB u moci je takřka nemožné. Ulice ruského hlavního města zaplnily zástupy lidí s bílými stužkami, jež se rychle staly symbolem protestního hnutí, a tak lze pochopit víru Putinových nepřátel v příchod času zúčtování. Kreml zpočátku jako by nevěděl, jak na masové protesty reagovat – střídavě hrozil a předkládal vlažné návrhy politické reformy. „Mnoha lidem se tehdy zdálo, že vítězství je na dosah,“ vzpomínal Sergej Udalcov, zanícený levicový aktivista s vyholenou hlavou, který na shromáždění v únoru 2012 za nadšeného potlesku „symbolicky“ roztrhal Putinův portrét.³

Ukázalo se však, že zbavit se Putina nebude tak snadné. Ten na jednom z nemnoha shromáždění v rámci své volební kampaně na jihu Moskvy na jaře roku 2012 zvolal: „Milujeme Rusko?“ a zabodl ukazovák do mrznoucího deště. „Samozřejmě že ano,“ pokračoval,

když dozněly výkřiky „da“. „A po celém Rusku nás jsou desítky milionů.“ Když už se jeho projev chýlil k závěru, pronesl k davu, z velké části navezenému autobusy z konzervativní centrální oblasti: „Bitva o Rusko pokračuje!“ A natáhl a zase prudce stáhl ruku, jako by z chladného moskevského vzduchu vyrval vítězství. „A my v ní zvítězíme!“⁴

Několik týdnů po Putinově sporném návratu do Kremlu v květnu 2012 nevyhnutelně započal dlouho očekávaný tvrdý úder. „Zničili mi můj velký den,“ prohlásil prý Putin o protestujících, kteří narušili jeho inauguraci k třetímu prezidentskému období. „Já teď zničím jejich životy.“⁵

Nejprve byla v poddajném parlamentu prosazena série zákonů, díky nimž se stalo otevřené opoziční angažmá mnohem těžší a nebezpečnější. Dále Putin a jeho spojenci ve stále mocnějším Vyšetřovacím výboru – instituci k vynucování zákona na způsob FBI, zodpovědné pouze prezidentovi – začali systematicky zneškodňovat vůdce protestů a jejich nejhlasitější zastánce kombinací očeřujících kampaní, politicky motivovaných obžalob z kriminálních činů a zlověstně absurdních monstrprocesů.

Když byli první představitelé opozice zavíráni nebo obžalováváni, demonstranti skandovali: „Nechceme rok 1937,“ čímž odkazovali na rok, kdy vyvrcholil Velký teror sovětského diktátora Josifa Stalina. Pro mnohé ta analogie znevažovala miliony obětí Stalinových čistek: nikdo teď koneckonců nebyl zastřelen ranou do týla, ani nebyl poslán na mrazivý sever, aby zahynul v pracovních táborech. Avšak moderní ruští disidenti strádající v pochmurných vazebních věznicích nebo pracující v odlehlých trestaneckých koloniích nijak nepochybovali, že Kremlu znovu zachutnala politická represe.

Tento apetit narostl do nových, monstrózních rozměrů, když revoluční zápal zachvátil Ukrajinu a prazvláštní kombinace liberálů, nacionalistů a levičáků se spojila se statisíci „obyčejných“ a odstavila od moci promoskevského prezidenta Viktora Janukovyče. Putin ve strachu z rozšíření vášnivých protestů do Ruska svou válku proti disentu ještě vystupňoval.

Po ruské anexi Krymu v březnu 2014 začal Putin své kritiky nazývat „pátou kolonou“ a „zrádci národa“, přičemž druhé označení si vypůjčil od Adolfa Hitlera. Do popředí se dostaly kdysi marginální nacionalistické skupiny. Ani ne týden poté, co centrem Moskvy pochodovaly desetitisíce příznivců Kremlu a dožadovaly se „zničení“ opozice, byl před zdi Kremlu zastřelen jeden z nejvýraznějších vůdců protiputinovského hnutí Boris Němcov. Pro mnohé představitele opozice, kteří vydrželi první nápor Putinova protiúderu, byla vražda Němcova signálem k útěku z Ruska, dokud je čas.

Avšak ani velmi reálná nebezpečí spojená s opozicí vůči Kremlu nedokázala protestní hnutí zcela zadusit. „Probuď se, Rusko!“ hlásal leták rozdáváný na jedné moskevské demonstraci, přičemž pro mnoho lidí byly protesty událostí, jež změnila jejich život a jež z tisíců apatických Rusů učinila aktivní oponenty Putinovy vlády. Ustoupit, protože cesta začala být obtížná, jednoduše nepředstavovalo alternativu.

Kvůli této knize jsem zkoumal ruské protestní hnutí v celé jeho ohromující různorodosti, od radikálních levičáků usilujících vrátit Rusko na cestu komunismu až po hipstery s iPady, kteří, řečeno slovy jednoho mladého aktivisty, chtějí „žít v Evropě a neopustit Rusko“. Nehledal jsem pouze ostře sledované lídry, nýbrž i méně známé aktivisty představující opory hnutí a také jejich protivníky, od prokremských oficiálních osobností až po představitele církve. Moje zkoumání se soustředilo, ostatně obdobně jako samotné protestní hnutí, převážně, byť ne výhradně na Moskvu. Nespokojenost se může šířit i v provinciích, dějiny se však v Rusku vždy tvořily v jeho metropoli.

Více než patnáct let poté, co Rusy oslovil jako jejich nový prezident, je již těžké vybavit si dobu, kdy „hlava státu“ rozlohou největší země planety byla prakticky neznámý, nevýrazný politik, o němž se předpokládalo, že v krátkých postsovětských dějinách bude hrát pouze nevýznamnou roli. Putin však dokázal, jak hluboce se skeptici mýlili – svou moc nejprve zkonsolidoval a pak posílil. A nezdá se, že by chtěl odejít.

KAPITOLA 1

PUTINŮV PAKT

Boris Jelcin si během svých dvou volebních období v Kremlu získal pověst člověka schopného senzačního i nepředvídatelného jednání, od povolání tanků k ostřelování vzpurného ruského parlamentu až po tlučení lžičkou na holou hlavu prezidenta postsovětského Kyrgyzstánu Askara Akajeva. 31. prosince 1999, kdy si celý svět dělal starosti kvůli ohrožení globální bezpečnosti počítačovým virem Y2K millenium, se Jelcin dostal na titulní stránky znovu.

„Odcházím. Udělal jsem, co bylo v mých silách,“ pravil první prezident moderního Ruska ve svém posledním projevu k národu. Následkem kombinace podlomeného zdraví a dobře známých problémů s alkoholem poněkud mumlal. Odulý a neduživý Jelcin už dávno nebyl ten energický a charismatický politik, který se v roce 1991 postavil komunistickým zastáncům tvrdé linie snažícím se zvrátit reformy Michaila Gorbačova.

Načasování Jelcinova odchodu půl roku před řádnými prezidentskými volbami bylo překvapivé, jeho rozhodnutí však uvítala převážná většina Rusů, jež začínala být unavena bídou a bezprávím, do nichž země upadla po náhlém zhroucení Sovětského svazu.

„Mnoho našich snů se neuskutečnilo,“ pokračoval Jelcin se svou typickou cynickou otevřeností před miliony diváků u televizních obrazovek. „Věci, o kterých jsme si mysleli, že budou snadné, se ukázaly být nesmírně těžké. Je mi líto, že jsem nenaplnil naděje lidí, kteří věřili, že na jediný pokus, na jeden záťah dokážeme vyskočit z naší šedivé, stagnující totalitní minulosti do zářné, blahobytné, civilizované budoucnosti.“

„Přichází nová generace,“ řekl dále. „Ta dokáže víc, a lépe.“¹

Když kremelský orloj odbil začátek nového tisíciletí, k Rusku poprvé jakožto úřadující prezident promluvil zachmuřený představitel „nastupující generace“.

„Také já, stejně jako vy, jsem hodlal tento večer poslouchat novoroční pozdravy prezidenta Borise Jelcina,“ řekl Vladimir Putin, málo známý bývalý šéf tajné služby, kterého Jelcin nedávno jmenoval třetím ruským premiérem během necelého jednoho roku. „Ale všechno je jinak.“

Nový prezident, který jako by cítil touhu svých spoluobčanů po pevné ruce, mluvil pevně a rozhodně. Kontrast s téměř nesrozumitelným Jelcinem byl očividný.

„Chci varovat, že jakýkoli pokus překročit meze ruských zákonů a ruské ústavy bude rozhodně potlačen,“ prohlásil Putin. Jedním dechem pak učinil slib, z jehož porušení jej později opakovaně obviňovali.

„Svoboda slova, svoboda svědomí, svobodná média a majetková práva – tyto základní principy civilizované společnosti budou chráněny státem,“ prohlásil s ruskou vlajkou po své pravici.

Putin se odmlčel. Toto byl novoroční projev hlavy státu. Dokonce i zastupující prezident, který úřadoval necelý den, měl povinnost pronést sváteční přípitek.

„Pozvedněme sklenky na nové století pro Rusko,“ pravil s nezměnným tónem a výrazem. „A na lásku a mír ve všech naší domovech.“⁶² Kamera zatměla.

Putin se během svého více než třiminutového projevu ani jedinkrát neusmál. Sledoval jsem projev se skupinou ruských přátel a nebyl jsem sám, kdo si všiml, že se také nenapil ze své sklenky.

Když tu noc Rusové na silvestrovských večírcích po celé své rozlehlé zemi vyhlíželi do nového roku a přišla řeč na nového muže v Kremlu, viděli změnu jako nevyhnutelně pozitivní. Po letech Jelcinových opileckých skopičín nacházel naprosto abstinující a německy hovořící Putin silnou podporu mezi mladými, Moskvany a vzdělanými lidmi. Ironií je, že stejné sociální skupiny budou později představovat jádro opozice vůči jeho vládě.

„Když se Putin poprvé dostal k moci, skutečně se mi líbil,“ vzpomínala Jevgenije Čirikovová, jež dnes Kreml ostře kritizuje, ale která byla po většinu prvních dvou volebních období – jak sama připouští – politická ignorantka. „Vzpomínám si, jak jsem vždycky ztuhla, když ukazovali Jelcina při setkáních se zahraničními politiky. Zase nás bude ztrapňovat, myslela jsem si. Putin však nepil, a to bylo důležité. Byl mladý a zdál se velice schopný.“³

Do Moskvy jsem poprvé přijel na jaře roku 1997 na začátku Jelcinova druhého volebního období. Život v Rusku byl tehdy vzrušující, ale s tím, jak lidé vyvržení z bezpečné sítě sovětského systému vplouvali do nelítostných vod volného trhu, také groteskní. Ideologie, jež určovaly po většinu uplynulého století politický a veřejný život, byly bez dlouhých cavyků vyhozeny na smetiště dějin a lidé zvyklí na mnohdy ponurý, předvídatelný život zaměřený na pouhou slovní podporu marxismu-leninismu se museli adaptovat na novou podivnou šelmu zvanou kapitalismus. Byl to úkol, na který mnozí nestačili: rostl počet sebevražd i počet psychických onemocnění a prudce se rozmáhala kriminalita. Nájemné vraždy se staly téměř obecně přijímanou součástí obchodního jednání. Vystrašení majitelé domů po celé zemi si nechávali osazovat ocelové dveře.

Jelcin a jeho vláda nijak neotáleli s „šokovou terapií“ ekonomických reforem prosazovanou jejich americkými poradci a miliony lidí rychle upadly do bída. S tím, jak Rusko pustošila ideologická a ekonomická nejistota, se začala vracet prastará víra v nadpřirozeno a okultní vědy a zaplňovala prázdno po náhlém zhroucení sovětského systému. Dřív si Rusové nechávali organizovat život od hodnostářů komunistické strany. V devadesátých letech se se svými problémy začali v masovém měřítku obracet na fanatické „psychické léčitele“ a městské „čaroděje“. Lidé neuvyklí složitostem kapitalismu se rovněž stávali snadnou kořistí finančních podvodníků: masivní krach Ponzioho schématu v roce 1994 poškodil miliony lidí. Výrazem

všudypřítomného zoufalství byla diskuse liberálů o potřebě „ruského Pinocheta“ – chilského diktátora, který ve své zemi zavedl teror a nakonec ji přivedl k ekonomické prosperitě.

Mrtvé impérium Rusko se rychle rozkládalo. Byl to svět, ve kterém byli slabí drasticky ponižováni a bohatí se bez jakýchkoli skrupulí chvástali svým nově nabytým majetkem. Chaos jelcinovských let pro mne možná nejlépe shrnuje dvacetidolarový úplatek, který skupina zbrusu nových a velice opilých moskevských přátel dala jednou pozdě v noci v chumelenici řidiči autobusu, aby výrazně změnil trasu a vysadil je u jejich domu. Řidič se ani nepokusil handrkovat – tak moc ty peníze chtěl.

Zhroucení Sovětského svazu přineslo Rusům dosud nepoznanou svobodu, ale za jakou cenu? Sovětská propaganda zobrazovala život na Západě jako nekonečnou bídu všech kromě těch nejbohatších a devadesátá léta se zdála potvrzovat, že komunisté měli pravdu. Rusové si o tom říkali hořký vtip: „Všechno, co nám naši vůdcové říkali o komunismu, byla lež. Ukazuje se ale, že všechno, co nám říkali o kapitalismu, byla pravda.“

Obrázky, jež byly za sovětské vlády sotva představitelné, se staly v novém nezávislém Rusku takřka normou. Důchodci rozprodávající ve špinavých podchodech svůj skromný majetek, aby měli na potraviny. Gangy dětí bez domova hledající jídlo v popelnicích. Zmrzačení vojáci z Čečny žebrající o peníze na alkohol. Lidé s vysokoškolským vzděláním – profesoři, právníci, fyzikové – nucení přivydělávat si jako taxikáři, aby si přilepšili ke svým mizerným, často neexistujícím oficiálním platům. Někdejší supervelmoc zažívala jedno ponížení za druhým.

Během své první dlouhé, mlhavé zimy v Moskvě jsem jednou večer popíjel s nějakými cizími lidmi uprostřed zasněžené pustiny. „Bývali jsme velká země, rozumíte? Mohli jsme dát každému na prdel,“ mumlal si napůl pro sebe neoholený policista „po službě“ a nalil další panáky vodky do plastových pohárků – kdo ví, odkud se tam vzaly.

Ani ne o rok později v srpnu roku 1998 se Rusko ocitlo v platební neschopnosti, devalvovalo rubl a miliony lidí znovu přišly o své celoživotní úspory.

V euforii, která následovala po většinou mírovém rozpadu Sovětského svazu, prohlásil známý literární kritik Jurij Karjakin: „Poprvé v tomto století se Bůh na Rusko usmál.“ Avšak na konci devadesátých let se už ozývaly zvěsti, že Všemohoucí odvrátil od matičky Rusi tvář. „Rusko je prokleté,“ bědoval jeden známý jednou v noci po devalvaci. „Čím dřív odtud vypadnu, tím líp.“

„PUTIN SPASIL RUSKO“

Putin věděl, po čem jeho spoluobčané touží, a chtěl jim to dát. „V uplynulém desetiletí Rusům chyběl pocit stability,“ řekl ve státní televizi v rozsáhlém rozhovoru ani ne dva měsíce po převzetí moci od Jelcina. „Doufáme, že se ten pocit vrátí.“⁴ Dalších osm let se právě o toto snažil. V květnu roku 2008, na konci Putinova druhého volebního období, již Rusko bylo – alespoň na povrchu – transformováno. Jeho velká města od Tichého oceánu až po evropské hranice se změnila k nepoznání. Na prázdném kousku země, kde jsem poslouchal policistu lijícího do sebe vodku, vyrostlo skvostné třípatrové nákupní centrum. Platy nejenže byly vypláceny včas, ale byly také vyšší než kdy dřív. Katastrofální válka v Čečensku se chýlila ke konci a zničené hlavní město republiky Groznyj se obnovovalo. Jeho hlavní ulice měla být brzy přejmenována na „Putinovu třídu“. Kremelský muž pevně ruky se nijak neohlížel na postsovětské demokratické reformy a silně mu rovněž nahrávaly prudce rostoucí ceny ropy, hlavního exportního artiklu a pilíře ekonomiky Ruska. Rusové na tom nepopíratelně byli tak, jako ještě nikdy.

S přílivem ropných dolarů se ulice ruských velkoměst náhle začaly plnit reklamami na levné úvěry a lidé uvyklí šetrnosti zčistajasna zjistili, že si mohou dovolit dovolené v zahraničí, nová auta

a plazmové televizory. Politické svobody sice byly okleštěny a silně bujela korupce, ale jen hlupák by si na to stěžoval, když jste se mohli dva týdny opalovat v černomořském letovisku v Turecku a pak se vrátit domů k nově zapojené nejmodernější televizi a hi-fi soupravě. A televizní programy, jež nyní Rusové mohli sledovat, nepřinášely uklidňující lži jako vysílání za sovětské éry, kde všechno „šlo podle plánu“, jak to kdysi kousavě vykřičel sibiřský punker Jegor Letov. Kremelští propagandističtí odborníci – „političtí technologové“ – byli bystřejší. Moderní ruská televize se nerozpakovala informovat o mnoha problémech, s nimiž se země potýkala. Ty informace však měly jeden podtext: „Pokud si myslíte, že se máte špatně, vzpomeňte si, jak bylo za Jelcina.“

A tak když byla nezávislá média umlčována, soudy a parlament přiváděny k poslušnosti a peníze, za něž se měla vybudovat fungující infrastruktura, plynuly mnohdy do zahraničí, Rusové zůstávali zticha. Ano, zdravotnictví bylo hrozivě nevyhovující, ale aspoň jste si v novém hypermarketu mohli vybrat z dvanácti druhů pizzy a vodka byla levnější a dostupnější než kdy dřív. Lidem šlo zkrátka o to, jak z těžkého údělu vydobýt maximum. Podle pravidelných průzkumů měla velká většina Rusů pocit, že nemohou nijak ovlivnit politický vývoj. Tak proč si ten bakšíš nabízený Putinem nevzít? Třináctiprocentní plošná daň z příjmů zavedená v počátcích Putina prvního volebního období nepočtené střední třídě nijak nevyvrátila, že nepsaná smlouva s Putinem se vyplatí.

„Lidé přistoupili na pakt s ďáblem,“ konstatoval Oleg Orlov, dlouholetý předseda nejstarší ruské organizace na ochranu lidských práv Memorial. „Říkávali: Nebudeme se plést do společenských a politických procesů a zaměříme se na soukromý život – jenom nás nechte na pokoji a dopřejte nám malý podíl na zisku z vaší ukořistěné ropy.“⁵

Prostě vyměnili, jak Rusové s oblibou říkají, „párky za svobodu“. Párky podle očekávání vyhrály. „K čemu je mi svoboda slova, když mám prázdnou ledničku?“ řekla mi jednou jedna postarší žena ve Voroněži ve středním Rusku, když byl Putin asi v polovině druhého volebního období.

Nevěděl jsem, co na to říci, a tak jsem zamumlal něco o tom, že kdyby svět byl ideální, měla by oboje. Velký dojem jsem na ni svou odpovědí neudělal.

„Oboje?“ opáčila nedůvěřivě. „Kdo mi dá oboje?“

Putin se rovněž pustil do obnovy národní hrdosti, jež značně utrpěla tím, že Moskva ztratila status supervelmoci. Pro lidi, kteří vyrostli na vroucích vlasteneckých písních, v nichž se prohlašovalo, že „Rudá armáda je nejsilnější“,⁶ znamenala téměř naprostá impotence Ruska na mezinárodní scéně v devadesátých letech nečekanou hanbu. Za Jelcina byl bezzubý Kreml tak bezmocný, že v roce 1999 ani nedokázal zabránit NATO v bombardování ruského pravoslavného spojence Srbska.

Většina změn, jež Putin provedl, byla pouze kosmetická, jako například obnova letů strategických bombardérů nad Arktidou a Atlantickým a Tichým oceánem v srpnu roku 2007. Nicméně prezident nejen štkal, ale i kousal. V srpnu roku 2008 ruské síly porazily bývalou sovětskou republiku Gruzii – a její americké vojenské poradce – v pětidenní válce o odtržení republiky Jižní Osetie. „Putinův plán pro Rusko je vítězství!“ hlásaly propagandistické plakáty dlouhé měsíce před vypuknutím bojů a zničení gruzínské armády na Jižním Kavkaze mnohé ubezpečilo, že „vůdce národa“ je muž, který plní sliby. Po konfliktu vylétla podpora Putina na více než osmdesát procent. Již předtím ovšem Rusko na znamení svého rostoucího sebevědomí poprvé od rozpadu Sovětského svazu na Rudém náměstí předvedlo odpalovací zařízení svých balistických raket. Rovněž ostře sledovaná sportovní vítězství a – což je bizarní – ruské vítězství v soutěži Eurosong státní sdělovací prostředky medializovaly tak, jako by zemi chyběl už jen krůček k znovuzískání jejího super velmocenského statusu. Někdy v té době se rozběhl prodej suvenýrů s Putinem – obchody byly najednou plné hodinek, hrnků, a dokonce tapiserií s jeho portrétem. Na trhu poblíž Moskvy jsem nedokázal potlačit zvědavost a zeptal jsem se prodavačky: „Kdo kupuje tapiserie s Putinem?“

„Obvykle lidé z kanceláří pro svoje šéfy,“ řekla mi po chvíli váhání, zda odpovědět.

Úspěchy Putinovi přinesly chválu z kruhů, ze kterých by to nikdo nečekal. „Putin zdědil vypleněnou a zdivočelou zemi s chudým a demoralizovaným obyvatelstvem,“ prohlásil Alexandr Solženicyn, kronikář sovětských gulagů oceněný Nobelovou cenou. „A začal s tím, co bylo možné – s pomalou a postupnou obnovou. Takových snah si hned tak nikdo nevšimne, ani je hned neocení.“⁷

Solženicyn nebyl jediný fanoušek. „Chci muže jako Putin plného síly, chci muže jako Putin, který nepije, chci muže jako Putin, který mě nebude urážet, chci muže jako Putin, který neuteče,“ zpívalo se v chytlavé písničce populárního dívčího dua.⁸

Jen několik týdnů poté, co Rusko ukázalo světu své svaly, jsem trávil odpoledne bloumáním ulicemi Tobolsku, malého a zčásti zpustlého města na západní Sibiři. Nepřijel jsem tam kvůli politice – moje práce se týkala cestování –, avšak všude, kam jsem se podíval, visely Putinovy portréty. Vyčerpán svými průzkumy a unaven pohledem na bývalého důstojníka KGB jsem nakonec skončil v místním uměleckém centru, kde jsem se seznámil s Minsalimem, přátelským samozvaným šamanem s nepoddajnými bílými vlasy, jenž byl posedlý Británií. Minsalim, jak vyšlo najevo, si vydělával vyřezáváním ornamentů do mamutoviny, jež se zachovaly v místní stále zamrzlé půdě, a velice dychtil ukázat mi své práce. „Tady mám reprezentativní kousek.“ Hlavním artefaktem jeho sbírky byla drobná figurka, již se šamanovi podařilo nějak vtisknout překvapivou podobu s ruským vůdcem. „Putin zachránil Rusko – jako sibiřský hrdina dávnověku,“ pronesl Minsalim zpěvavě. Možná byl šaman, ale já skoro čekal, že se pokřičuje.

Za necelé desetiletí se málo známý premiér, jemuž Jelcin uložil, aby se „postaral o Rusko“, proměnil v kremelského moderního cara a kromě té nejzatvrzelejší opozice všechno podřídil své vládě. Kdo však je tenhle arogantní a nevysoký muž, který se vynořil z šerosvitu tajných služeb, aby vládl největší zemi světa? Jaké síly ho utvářely a jak se stalo, že vystoupal tak vysoko tak rychle?

PUTIN A JEHO „SVRCHOVANÁ DEMOKRACIE“

Putin, narozený v roce 1952 v sovětském severním přístavním městě Leningradu (dnešní Sankt-Petěrburg neboli Petrohrad), býval v dětství – jak sám přiznává – „chuligán“¹, který ve škole chodíval na bojové sporty, aby si „vydobil místo ve smečce“.² Jeho agresivita se neomezovala jen na zíněnků v judu – budoucí vůdce Ruska ji často vybíjel i v ulicích svého rodného města. Boje jeho dětství, jeho vítězství i porážky, mu vstoupily krédo, jež v budoucnu mělo určovat jeho dlouhou vládu na postu prezidenta i premiéra: „Uvědomil jsem si, že v každé situaci – ať už mám či nemám pravdu – musím být silný. Musím být schopen vrátit úder,“ řekl později.³

Bylo mu něco přes rok, když v březnu roku 1953 zemřel Josif Stalin, a první roky svého života prožíval v době „tání“ v politickém a kulturním životě, jež zahájil diktátorův nástupce na postu sovětského nejvyššího představitele Nikita Chruščov. Dospíval však v Sovětském svazu za vlády Leonida Brežněva, generálního tajemníka komunistické strany s huňatým obočím, který Chruščovovy nesmělé a umírněné pokusy o liberalizaci zarazil.

V roce 1966, dva roky po Brežněvově nástupu k moci, byl Sovětský svaz svědkem prvních monstrprocesů od Stalinovy éry, kdy spisovatelé a disidenti Andrej Siňavskij a Julij Daniel byli uvězněni na sedm a pět let za to, že v zahraničí pod pseudonymy publikovali „antisovětskou agitaci a propagandu“.

Po studiích Putin vstoupil do KGB – jeho ambice byly odkojeny sovětskými filmy a knihami, jež oslavovaly tajnou policii, aniž by ovšem zmínily miliony lidí zavražděných za Stalinova Velkého teroru. „Byl jsem ryzí a velice úspěšný produkt sovětské vlastenecké

výchovy,“ vzpomínal později.⁴ Putin však nebyl sovětský superšpión. Za šestnáct let u KGB to nedotáhl výš než na podplukovníka a podle svých vlastních slov vykonával „obyčejnou zpravodajskou práci“ v Drážďanech ve Východním Německu, což byl jeho jediný zahraniční post. O Putinově práci v Drážďanech máme jen málo spolehlivých informací. Jedna z možností je, že měl za úkol chytat do pasti a získávat cizince, kteří ve městě studovali a pracovali. Sověští sousedé v Drážďanech vzpomínají na chlapíka, který se „uměl plácnout přes kapsu a štědře pohostit“.⁵

Putin sloužil ve Východním Německu pouze pět let, v Rusku ovšem tou dobou právě probíhaly opojné roky Gorbačovovy perestrojky a glasnosti. Budoucí ruský čelní představitel tedy neměl možnost na vlastní kůži zažít mnoho dramatických změn, které se odehrávaly v sovětské společnosti. Neviděl novou ochotu svých spoluobčanů odsoudit Staliny zločiny, ani náhlou vášeň pro všechno západní. S pokračujícími Gorbačovovými reformami se do knihkupectví a kin dostávaly dříve zakázané knihy a filmy. Lidé teď mohli svobodně diskutovat o tématech, kvůli kterým by se dříve dostávali do vězení. Bylo to období intenzivního hledání duše národa. Rusko-americký vzdělanec Leon Aron ta léta popsal slovy: „Za celých tisíc let ruských dějin bylo Rusko k sobě tak poctivé jen zřídka, jestli vůbec.“⁶

Na svých občasných cestách z Východního Německa domů byl Putin zřejmě ohromen. Později vzpomínal, jak obtížně uvykal realitě, když za perestrojky procházel ulicemi Leningradu, kde mu všechno připadalo „v rozkladu“.⁷ Není divu. Východní Německo bylo koncem osmdesátých let komunistickým státem tvrdé linie a jeho nejvyšší představitel Erich Honecker pohlížel na změny probíhající v Moskvě s hlubokou záští. Dokonce zakázal „podvrtné“ sovětské časopisy velebící perestrojku.

Lidé žijící ve Východním Berlíně a jiných východoněmeckých městech si snad mohli naladit západní televizní vysílání, ale v Drážďanech to nešlo. Obtížné by bylo chytit i západní rozhlas, pokud by Putin něco takového chtěl. Ne nadarmo východní Němci Drážďanům říkali „údolí nevědomých“.⁸ Těžko si představit, co Putinovi,

izolovanému od počínajících změn, běželo hlavou, když si v Leningradě pustil televizi. Sovětská televize krmila své diváky neměnným menu stranických sjezdů, rytmické gymnastiky a zpráv o zemědělství. Teď uštěpační intelektuálové diskutovali o možnosti, že „Lenin byl houba“,⁹ a bizarní diplomovaní senzibilové slibovali, že uzdraví národ od jeho nemocí.

Po pádu berlínské zdi v lednu roku 1990 Putin definitivně opustil Východní Německo a vrátil se do Leningradu. Pro změny, jež zachvátily Sovětský svaz, bylo příznačné, že se město zakrátko vrátilo ke svému předrevolučnímu názvu Petrohrad. Nadřízení v KGB, kteří nehodlali nebo nemohli pro nově příchozího hledat nic zajímavějšího, Putina jmenovali asistentem rektora Leningradské univerzity, i když jeho skutečnou prací bylo vyzvídat na zahraniční studenty.¹⁰ Krátce po Putinově nástupu na nové místo byl do čela města jmenován jeden z vůdčích profesorů univerzity a zapálený obhájce Gorbačovových reforem Anatolij Sobčak. Měl nouzi o spolupracovníky, a tak se po nějakých poohlédli na své alma mater. Jeden člověk z právnické fakulty doporučil Putina a Sobčak mu nabídl post šéfa městského odboru zahraničních vztahů.

Putin vypráví, že když přišel k přijímacímu pohovoru, přiznal nic netušícímu Sobčakovi, že je důstojník KGB, na což šokovaný demokrat odpověděl: „No dobře, tak se na to vykašlete,“ a zopakoval mu svou nabídku.¹¹ Na Putina tento pragmatický přístup tak zapůsobil, že přijal. Když byl Sobčak v létě roku 1991 zvolen starostou, vzal si Putina s sebou na radnici. Ani ne po roce jmenoval Putina svým zástupcem.

Taková je alespoň Putinova verze událostí. Mnoho ruských investigativních novinářů věří, že není možné, aby Sobčak nebyl informován o tom, že Putin byl v KGB. Není rovněž zcela jasné, kdy Putin ze sovětské rozvědky odešel. Sám tvrdí, že dal výpověď asi rok před zpackaným pučem komunistů tvrdé linie a pokusem o obnovení Sovětského svazu v roce 1991, ale že výpověď byla někde založena. To může i nemusí být pravda. Tak či tak v době, kdy převrat začal, byl stále pracovníkem KGB.

V Petrohradu, kterému se brzy začalo říkat „hlavní město ruského zločinu“, zavládl chaos a mnoha Rusům se začalo stýskat po jistotách komunistické éry. Putin k nim také patřil. Nicméně přinejmenším ve veřejných projevech zůstal věrný rozchodu své vlasti s minulostí. „Někdy se nám zdá – a nebudu zastírat, že si to také občas myslím –, že kdyby tu byla pevná ruka, jež by nastolila pořádek, všem by se nám žilo lépe, pohodlněji a bezpečněji,“ řekl v televizním interview v roce 1996. „Ve skutečnosti však,“ pokračoval Putin, „by to byla jen krátká úleva. Pevná ruka by nás brzy začala rdousit.“¹²

Když tenkrát Putin v rozhovoru trval na tom, že Rusko potřebuje „demokratický systém“, a ne návrat k autoritářství, myslel to upřímně? Anebo jen pro kamery papouškoval Sobčakova slova? Pravdou je možná tak trochu obojí. Důležité je však pochopit, že Putin neměl skutečný důvod toužit po návratu sovětské autokratické vlády. Za komunismu se mu koneckonců nijak zvlášť dobře nedařilo. A podobně jako většina Rusů v sedmdesátých a osmdesátých letech nebyl žádným zaníceným vyznavačem idejí Marxe a Lenina. Za Brežněva Sovětský svaz slevil z „pochodu ke komunismu“ a spokojil se s cílem „rozvinutého socialismu“. Jinak řečeno: šlo o udržení statu quo a moci stávající elity. Ano, Putin později popisoval rozpad Sovětského svazu jako „největší geopolitickou katastrofu století“, jeho lítost nad chaosem a utrpením, jež provázely rozpad supervelmoci, však západní komentátoři často záměrně dezinterpretovali.

Demokracie se Putinovi hodila. Sobčak se možná samolibě považoval za velkého demokrata, jeho vláda však byla notoricky zkorumpovaná. Putin měl hojnost příležitostí k tomu, aby se obohatil. Faktem je, že funkční období na postu místostarosty mu pokazilo nařčení z rozsáhlé zpronevěry – byl obviněn z odčerpání milionů dolarů z programu dovozu potravin. Státní úřednice Marina Salje, jež nařčení prověřovala, odhadovala, že do zahraničí bylo za zboží odesláno asi sto milionů dolarů, avšak zbídačelé město za ně nedostalo skoro žádné potraviny. Salje, která Putina podezřívala, že z defraudace profitoval, požadovala jeho odchod z funkce, avšak Sobčak se

za svého chráněnce postavil. Putin obvinění popřel a tvrdil, že je to msta za jeho minulost u KGB.¹³

V roce 1996, když Sobčak nebyl zvolen do úřadu, se Putin přestěhoval do Moskvy, kde v Kremlu nastoupil na post náměstka ředitele odboru správy majetku a posléze povýšil na náměstka ředitele prezidentské administrativy. „Nová krev vždycky prospěje,“ prohlásil Putin před odchodem do ruského hlavního města. „A když je ta krev zdravá, prospěje dvojnásob.“¹⁴

V Moskvě vzal Putina pod svá křídla Jelcin a jeho „rodina“, užší kremelský okruh, do něhož patřili úředníci prezidentovy administrativy, Jelcinova vlivná dcera Taťána a Boris Berezovskij, jeden z mocných takzvaných oligarchů, lidí, kteří využili postsovětský chaos k tomu, aby si mezi sebou rozdělili zdroje, jimiž země disponovala.

S poklesem Jelcinovy popularity k absolutní nule a rýsující se možností mezinárodního kriminálního vyšetřování možné korupce potřebovali prezident a jeho svita někoho, kdo by jim v budoucnu zaručil bezpečnost. Putina vybrali proto, že byl v Moskvě relativně nový a neměl významné vazby na bezpečnostní kruhy a politickou elitu v hlavním městě. Odborník na „lehkou konverzaci“,¹⁵ jak Putin jednou sám sebe charakterizoval, se zdál být poddajný přitakávač, který jistě udělá to, co se mu řekne.

Dva roky po svém příchodu do ruského hlavního města se Putin v červenci roku 1998 vrátil do světa tajné policie, když ho Jelcin jmenoval do čela Federální služby bezpečnosti (FSB), nástupnické organizace KGB. Uvítání, jehož se mu dostalo, bylo prý velice chladné. V KGB neudělal nijak zářivou kariéru a jednou z jeho povinností jakožto Jelcinova náměstka náčelníka štábu bylo „kontrolovat tajné služby“. ¹⁶ V čele FSB Putin zapůsobil na kremelskou rodinu tím, že zablokoval kriminální vyšetřování, jež ohrožovalo členy Jelcinovy svity – včetně toho, že schválil zveřejnění kompromitujících záběrů, jež zdiskreditovaly generálního prokurátora. Již o rok později, v srpnu roku 1999, Jelcin Putina povýšil na ministerského předsedu, což bylo druhé z rychlých jmenování, jež někdejšího dětského „chuligána“ vynesly až k prezidentství.

Když Jelcin jmenoval Putina premiérem, označil jej za svého „dědice pro rok 2000“, ale protože však byl Putin již šestý politik na premiérském postu za osm let, nic nenavštěvovalo tomu, že předpověď není jen zbožné přání chřadnoucího prezidenta.

„Vidíte Putina jako budoucího prezidenta?“ zeptal se respektovaný deník *Kommersant* řady politiků pár dní před Putinovým převzetím úřadu. Ani jediný neodpověděl ano.

„Proč bych měl, proboha?“ odvětil Alexej Mitrofanov, předseda ruského parlamentního výboru pro geopolitiku.

„Myslím, že ani Vladimir Putin se nepovažuje za člověka vhodného pro tuto roli,“ řekl zákonodárce Oleg Morozov, budoucí člen Putinovy strany Jednotné Rusko.¹⁷ Nezkušený premiér nejenže měl v prezidentských volbách proti sobě rivaly jako byl zkušený státník Jevgenij Primakov, ale znevýhodňovalo ho také to, že byl spojován s krajně nepopulárním Jelcinem.

V důsledku Jelcinových kroků byl Putin konfrontován s prohlubující se krizí v Čečensku, maličké a převážně muslimské republice v jižní části Ruské federace, zpustošené brutální separatistickou válkou. V roce 1996 Rusko v rámci dohody o zastavení palby zaručilo oddělující se republice faktickou autonomii, čímž odsunulo otázku jejího budoucího statusu. Čečenský prezident Aslan Maschadov však nedokázal, nebo nechtěl přivést k poslušnosti vojenské velitele, kteří kontrolovali většinu republiky. Stále častěji docházelo ke vpádům do sousedních ruských regionů a únosům a také se prosazoval islámský extremismus a televize vysílala přímé přenosy ze sekání rukou a veřejných poprav. Čečensko se stalo černou dírou na mapě Ruska.

V srpnu roku 1999 čečenský „polní velitel“ Šamil Basajev a islamista Chattáb pocházející z Jordánska, o němž se soudí, že byl spojencem Usámy bin Ládina, zahájili v sousedním Dagestánu takzvaný „boj za svobodu“. Rusové tam vyslali armádu a nakonec se jim podařilo zatlačit ozbrojence zpátky do Čečenska. V okamžiku vrcholících bojů Jelcin vyhodil ministerského předsedu Sergeje Stěpašina, který

vůči Čečensku postupoval relativně mírně, a jmenoval Putina. Nový předseda vlády nemarnil čas. Podle Jelcinových pamětí nazvaných *Půlnoční deníky* Putin okamžitě požadoval „absolutní moc“ nad ruskými bezpečnostními strukturami.

Požadavku bylo vyhověno a Putin začal vysílat jednotky k čečenským hranicím, údajně proto, aby zajistily bezpečnost regionu. Zatímco se ruské síly soustřeďovaly, v Moskvě a v jižních městech Bujnask a Volgodonsk ve dnech od 4. do 16. září 1999 rozmetaly výbuchy čtyři bytové domy – zabito bylo 300 lidí a více než 1000 bylo zraněno. Rusové byli pochopitelně vyděšení. Ve snaze uklidnit je byl do každé budovy v hlavním městě postaven voják ministerstva vnitra.

Čečenští bojovníci odpovědnost za útoky popřeli, avšak Putin s přisouzením viny nijak neotálel. „Když budou na letišti, zabijeme je,“ běsnil Putin. „A když je nachytáme s prominutím na záchodě, utopíme je v latríně.“ To byla první z řady Putinových zemitých poznámek, jež upevnilly jeho obraz drsně mluvícího a tvrdě jednajícího vůdce. Během několika týdnů do Čečenska vtrhlo asi 100 000 ruských vojáků a do republiky se vrátila válka.

Putinovo pragmatické zvládání krize se projevilo v nárůstu podpory jeho osoby: v březnu roku 2000, když nadešly prezidentské volby, se podpora Putinovi pohybovala kolem 60 %, přestože se odmítal účastnit televizních debat. Někdejší favorit v boji o Kreml Jevgenij Primakov nečekaně rezignoval na své prezidentské ambice pod dojmem rostoucích osobních útoků ze strany státem kontrolovaných médií a náhlého vzednutí sympatií veřejnosti k dočasně úřadujícímu prezidentovi. Putin triumfoval v prvním kole prezidentských voleb ziskem 53,4 %. Mezinárodní pozorovatelé chválili stabilní prostředí, v němž se volby konaly, vyjadřovali však znepokojení kvůli porušování regulérnosti voleb a proputinovské zaujatosti státních médií.¹⁸

Ani ne deset let poté, co davy skácely sochu zakladatele tajné policie Felixe Dzeržinského, se na nejvyšší post v zemi vyšplhal bývalý důstojník KGB. Putin se přitom nijak nesnažil rozptýlit obavy ohledně své minulosti v rozvědce. Ve své inaugurační řeči sice hovořil o nutnosti „chránit a rozvíjet demokracii“,¹⁹ nicméně okázalého

ceremoniálu v Kremlu se účastnil i bývalý šéf KGB Vladimir Krjučkov, který kdysi pomáhal vést spiknutí na sesazení Gorbačova. Znepokojivé však byly i další věci: 14. dubna roku 2000 Putin pronesl svůj první projev ke Státní dumě, dolní komoře parlamentu. Pokud by chtěl, mohla to být skvělá příležitost k tomu, aby řekl, že jeho minulost v řadách KGB je prostě minulost. Místo toho se rozhodl své ruské spoluobčany strašit: varoval je před nebezpečími, jež s sebou nese bratříčkování se se Západem. Jeho poznámky přišly dokonce ještě před prvním televizním projevem, když odpovídal na dotazy vůdce komunistické strany Gennadije Zjuganova o údajných „vazbách“ mezi západní rozvědkou a ministrem zahraničí Igorem Ivanovem.

„Pokud se ukáže, že ministr zahraničí udržuje kontakty s představiteli cizích vlád nad rámec svých oficiálních povinností, pak stejně jako kterýkoli člen kabinetu, zákonodárce Státní dumy, vůdce politické strany či *každý jiný občan* bude podroben určitým procedurám v souladu se zákonem,“ prohlásil Putin stroze.

Ve skutečnosti, a to nový prezident určitě věděl, neexistoval zákon, který by kterémukoli Rusovi – ať už ministroví, zákonodárci či „*každému jinému občanovi*“ – zakazoval hovořit s představiteli cizích států.²⁰

Na Západě, kde Putina dalších několik let líčili jako toho, kdo „po krůčcích“ posouvá Rusko k demokracii, zůstalo jeho varování v sovětském stylu do značné míry bez povšimnutí. Článek publikovaný následující den v ruském deníku *Kommersant* označil Putinova slova za „zlověstná“,²¹ rychle však přešel k dalším detailům jeho vystoupení ve Státní dumě. Žádné protesty se neozvaly. Kdo by ale Rusům mohl vyčítat, že zavírali oči před tím, co je jejich nový vůdce skutečně zač? Po traumatech Jelcinovy éry byl Putin jejich naděje do budoucna.

BOMBOVÝ KOMPLOT FSB?

Na Putinovo volební vítězství nepadal stín pouze z podezření na volební podvod a z kontroverzního seznamu hostů. V noci 22. září 1999, šest dní po posledním bombovém útoku na obytný dům, policie v Rjazani, malém městě asi 180 kilometrů jihovýchodně od Moskvy, objevila a zneškodnila výbušniny umístěné v suterénu obytného bloku. Policisté byli přivoláni na místo poté, co místní obyvatelé viděli tři cizince „slovanského vzezření“, kteří vykládali pytle z auta se zakrytými poznávacími značkami. Tisíce obyvatel domu byly spěšně evakuovány – noc a následující ráno strávili v blízkém kině. Šéf místní FSB generál Alexander Sergejev obyvatelům řekl, že o vlásek unikli smrti. „Dnes v noci jste se podruhé narodili,“ prohlásil. Jeho lidé pročešávali oblast a pátrali po bombových útočnicích.

O třicet šest hodin později, těsně předtím, než rjazaňské úřady začaly zatýkat, ministr vnitra Vladimir Rušailo oznámil, že pytle obsahovaly hexogen, silnou výbušninu, jež se dá najít výhradně na základnách FSB. Pak se stalo něco velice podivného. O třicet minut později Putinův nástupce na postu šéfa FSB Nikolaj Petrušev informoval novináře, že „výbušniny“ byly ve skutečnosti „cukr“ a že celá operace byla součástí cvičení. Oznámení překvapilo všechny, včetně šokovaného ministra vnitra Rušaila, který stál v čele protiteroristického výboru. O co šlo? Byl to prostě bizarní případ nedorozumění? Nebo to byla známka čehosi mnohem zlověstnějšího?²²

Putinův první krok na postu zastupujícího prezidenta byl podpis amnestie pro Jelcina a jeho příbuzné, čímž jim zajistil imunitu vůči jakémukoli obvinění z kriminálních činů. V dozvucích volebního triumfu, který Putinovi z velké části zajistila jeho rozhodnost v Čečensku, lidé brzy začali uvažovat o nepředstavitelném: Měla FSB v úmyslu odpálit bytový dům v Rjazani? A pokud ano, byly bombové útoky v Moskvě a na jiných místech součástí komplotu, který měl Jelcinovi zajistit ochranu před stíháním tím, že se vytvoří záminka k populární válce, jež pak Putinovi zabezpečí vítězství ve volbách? Ve smršti strašidelných fám se rovněž ozývaly hlasy, že vpád čečenských bojovníků

do Dagestánu v roce 1999 byl rovněž součástí plánu na to, jak dostat bývalého šéfa FSB Putina do Kremlu.

„Vítězství Putinovi přinesly dvě věci: bombové útoky a fráze o topení teroristů v latríně,“ poznamenal ruský politický analytik Vladimir Pribylovskij. „Změnili situaci tím, že upřednostnili premiéra s pochybnou, temnou minulostí, kterého nikdo neznal“²³

Nevyskytl se žádný přímý důkaz o zapojení FSB, nepřímé důkazy však přibývaly – včetně rozhovoru s vojákem, který tvrdil, že viděl hexogen uložený v pytlích s nálepkami „cukr“ ve vojenském zařízení poblíž Rjazaně, a s pyrotechnikem, který na místo přišel jako první. Podle nepotvrzených mediálních zpráv rovněž rjazaňská policie zadržela údajné atentátníky, ukázalo se však, že to byli agenti FSB.

V souvislosti s výbuchy si znovu získal pozornost článek ruského novináře Alexandra Žilina ze srpna roku 1999, uveřejněný v deníku *Moskovskaja Pravda*. Žilinův text, odvolávající se na údajné úniky kremelských dokumentů, varoval před bezprostředně hrozícími útoky v ruském hlavní městě, jež budou využity k manipulování politickou situací. „Moskvu čeká strašný šok,“ napsal Žilin.²⁴

V roce 2000 Putin ve svém projevu vyjádřil hněv kvůli tvrzením, že důstojníci FSB zavraždili ruské občany – obvinění prohlásil za „nemorální“ a za součást „mediální války proti Rusku“.²⁵ Avšak i přes sílící přesvědčení veřejnosti o zapletení úřední moci parlament odmítl schválit vyšetřování incidentu. Namísto toho byla nakonec v létě roku 2002 k vyšetření jedné z nejtemnějších událostí v historii moderního Ruska ustanovena nezávislá komise.

Během následujících osmnácti měsíců dva členové komise zemřeli a právník zaměstnáváný komisí byl uvězněn. Prvního z členů, zákonodárce Sergeje Jušenkova, zastřelili v Moskvě v dubnu roku 2003 krátce poté, co registroval politickou stranu zavazující se vyšetřit bombové atentáty proti obytným domům. Druhý člen, Jurij Ščkočichin, zemřel v červenci téhož roku – s podezřením na otravu. Právník zaměstnáváný komisí, další bývalý důstojník FSB Michail Trepaskin, byl v roce 2003 odsouzen na čtyři roky do vězení na základě vykonstruovaného obvinění z nedovoleného ozbrojování a vyzrazení

státního tajemství. Uvězněn byl týden předtím, než měl předložit důkazy o možném zapojení FSB do bombových útoků moskevskému soudu. Další člen komise Otto Latsis zemřel v roce 2005 poté, co do jeho vozu narazil džíp. (Po vyšetřování výbuchů dále zemřeli novinářka Anna Politkovská, kterou zastřelili v Moskvě v roce 2006, a bývalý důstojník FSB Alexandr Litviněnko, jehož, jak známo, téhož roku otrávil v Londýně). Nemáme žádné důkazy o tom, že by smrt těchto lidí souvisela se snahami zjistit pravdu o znepokojivém incidentu v Rjazani, četné souhry náhod jsou však přinejmenším nápadné.

V souvislosti s útoky bylo v Rusku v letech 2001 až 2004 souzeno mnoho lidí z oblasti severního Kavkazu, jejich procesy – z nichž některé probíhaly tajně – však nijak nezamezily spekulacím a ani neposkytly nové informace o událostech té noci.

„Procesy byly fraška,“ pravil Sergej Kovaljov, disident z období sovětské éry, který stál v čele nezávislé komise vyšetřující výbuchy, když jsem se s ním setkal v jeho bytě na jihu Moskvy. „Konaly se prostě proto, aby to vypadalo, že se podnikají nějaké kroky. Úřady mohou vyvrátit podezření z toho, že obytné domy vyhodila do povětří FSB, jedině důkladným a transparentním vyšetřováním,“ povzdechl si v posledních paprscích zimního dne pronikajících do pokoje. „Nic takového se ale nekonalo. Putin vytvořil systém, v němž neexistuje dialog mezi občanskou společností a úřady, a v důsledku toho není možné zjistit pravdu o tom, co se tehdy na podzim skutečně stalo.“²⁶

POTLAČENÍ DISENTU

Vedle způsobu, jakým se vypořádal s čečenskou krizí, Putinovu počáteční popularitu média silně přiživila srovnáváním jeho osoby s Maxem Otto von Stierlitzem, což bylo krycí jméno populárního fiktivního tajného agenta ze sovětské éry. Před prezidentskými volbami v roce 2000 vlivný časopis *Vlast* otiskl na obálce portrét sovětského Jamese Bonda a Putina s palcovým titulkem „Von Stierlitz – náš prezident“.²⁷ „Koncem devadesátých let byla provedena studie zkoumající

představy lidí o ideálním prezidentovi,“ vzpomínal historik a někdejší Putinův příznivce Vadim Beriašvili. „Výsledek – Stierlitz. Takhle nám to propagandističtí technologové naservírovali: člověk z KGB, vlastenec, který věří v silný stát, je tvrdý a vždycky si ví rady.“²⁸

Jedním z takových propagandistických expertů byl Marat Guelman, bývalý politický konzultant zaměstnávaný Jelcinovou i Putinovou administrativou. Spolu s jiným „politickým technologem“ Glebem Pavlovským pomáhal Putinovi „řídit“ demokracii během prvních let jeho vlády. Politický dohlizitel na státní Kanál jedna Guelman zajišťoval prostřednictvím jednou týdně konaných „analytických sezení“ soulad vysílání této vlivné televizní stanice se směrnicemi Kremlu. Guelman se úkolu chopil s velikým zápalem. Před parlamentními volbami roku 2003, při nichž totálně propadly již napadané ruské liberální strany, bylo šokujících 56 procent zpravodajství věnováno Putinovi nebo jeho nové straně Jednotné Rusko.²⁹

V době našeho setkání v módním moskevském centru umění v létě roku 2013 byl Guelman, dvaapadesátiletý vousatý muž s náušnicí v uchu, už dávno rozčarován z člověka, jehož přerodu ve vůdce národa pomáhal. Po Putinově znovuzvolení v roce 2004 z Kremlu odešel, nešťastný z Putinovy stále autoritářštější vlády.

„Putin se po Jelcinovi zdál být dobrá volba,“ krčil Guelman rameny. „Chtěl se učit a naslouchal. Jelcin zvažoval, že novým prezidentem udělá někdejšího premiéra Sergeje Stěpašina, bál se ale, že bude nezávislejší než Putin. Dneska to samozřejmě působí zvláště.“ Dlouze potáhl z cigarety. „Putin byl pouhý nástroj,“ pokračoval. „Dostal úkol, a ten úkol také plnil. Opravdu se chtěl zařadit a snažil se. Nikdo ovšem tehdy netušil, jaký doopravdy je,“ smál se Guelman. „Putin se charakterově vůbec neprojevil. Teprve poté, co vyhrál druhé volební období v úřadu, jsme zjistili, co je skutečně zač. I ti, kdo si mysleli, že ho znají, najednou zjistili, že o něm nevědí vůbec nic.“

Při svém vzestupu přes různé posty objevil Putin jednu důležitou věc: moc televize. Ta ho pomohla prosadit, ale mohla by ho také zničit. „Putinův vzestup byl jako zázrak,“ řekl Guelman. „Během několika měsíců se z takřka neznámého člověka stal politikem s voličskou

podporou šedesát až sedmdesát procent. Avšak právě proto, že jeho vzestup byl tak prudký, se on i jeho tým velice obávali, že by stejně neočekávaně mohlo dojít k opačné situaci. Proto byla televize pro Putina tak důležitá.³⁰

Jelcin možná byl ke svým politickým oponentům nelitostný, ale nikdy nezasahoval proti kritikům v médiích, a dokonce ani proti bavičům, kteří ho ve státní televizi často a krutě zesměšňovali. Putin s ochočováním médií neotálel. Jedním z prvních jeho terčů byla NTV, jediný televizní kanál nepodléhající kontrole Kremlu. NTV založil v roce 1993 mediální magnát Vladimir Gusinskij a byla to bravurní, profesionální televizní stanice známá svými nekompromisními reportážemi z první čečenské války, jejíž hrůzy přenášela přímo do obývacích pokojů. (Anebo přesněji do ložnic a kuchyní: jen nemnozí Rusové byli takoví šťastlivci, aby měli obývací).

Pouhé dva dny před prezidentskými volbami v březnu roku 2000, jež potvrdily Putina jako nového ruského vůdce, NTV vysílala talk show věnovanou „cvičení“ FSB v Rjazani. Představitelé FSB souhlasili, že v programu vystoupí, neboť doufali, že zemi přesvědčí o nesmyslnosti pověstí o zapletení tajných služeb do výbuchů. Po intenzivním výslechu obyvateli obytného domu, v němž byl objeven „cukr“, však vzbudili spíše dojem, že přinejmenším cosi skrývají.

Pokud toto k vyvolání hněvu nového vládce Kremlu nestačilo, pořad NTV *Kukly* (Loutky), politická satira inspirovaná britským *Spitting Image*, pohotově přinesl latexovou karikaturu Putina. Ve snad nejproslulejší scéně byl nový ruský maličký vůdce zobrazen jako zlý dětinský skřítek, který si bručí: „Utopím je v latríně!“ – tedy tu frázi, jež ho pomohla vynést k moci.³¹

Scénu vymyslel Viktor Šendorovič, spisovatel a scénárista vládnoucí šířavým vtípem, který později spojil síly s protiputinovským hnutím. Zatímco britským mocným nezbývalo než se usmívat a snášet loutky ve *Spitting Image*, Putin se nijak nerozpakoval proti *Kuklám* se ohnat. „Putin nikdy nebyl politik v západním stylu a naše krutá karikatura jej tak rozzuřila, že byl až hysterický,“ řekl mi Šendorovič. „Vzal to jako osobní útok. Být vůči sobě ironický mu dělá vážné potíže...“

A dodal: „Z různých zdrojů se k nám dostalo, že se vztekal. Něco jako svobodný tisk nebo satira pro něj neexistuje. Kdyby tak viděl, jak si Britové utahují z [Johna] Majora a [Margaret] Thatcherové.“³²

Putin chtěl, aby se s jeho loutkou přestalo, a kremelští úředníci se nerozpakovali svůj požadavek předložit. „Alexander Vološin, tehdejší šéf Putinovy administrativy, věc postavil tak, že odstranění Putinovy loutky je jednou z podmínek přežití NTV. Dalšími podmínkami bylo podle bývalých pracovníků NTV skoncování s kritickým zpravodajstvím z Čečenska a vyšetřováním vládní korupce. NTV se však odmítla požadavkům Kremlu podvolit. Dny NTV tím byly sečteny.

Čtyři dny po Putinově inauguraci 7. května roku 2000 moskevské ústředí NTV a její mateřské společnosti Media MOST prohledali maskovaní daňoví policisté a ozbrojenci FSB. O měsíc později byl majitel stanice Gusinskij zatčen a obviněn ze zpronevěry. Později řekl, že ho z vazby propustili, teprve když souhlasil s přenecháním svého kapitálového podílu v NTV státem řízenému energetickému gigantu Gazprom.

Putin vyznačil hranice. Z vládcy Kremlu už si nikdo utahovat nebude.

„Autoritářští vůdcové vždycky začnou s médii,“ řekl Šenderovič. „Všichni jsou stejní. Bylo naprosto přirozené, že Putin okamžitě zarazil nezávislou stanici, jež byla v zemi nejlepší a nejvlivnější.“

Popravdě řečeno, NTV nebyli žádní svatoušci. Když Jelcinovi v prezidentských volbách v roce 1996 hrozila porážka od vůdce komunistické strany Gennadije Zjuganova, stanice se postavila na jeho stranu, vysílala pro něj příznivé zpravodajství a ututlala srdeční záchvat. Později pak stanice dostala velkorysý státní úvěr. Kritici tvrdili, že neochota stanice podřídit se úřadům byla prostě odvetou za to, že jí nebyl poskytnut další úvěr. Ale ať je to jak chce, NTV byla přinejmenším nezávislá na Kremlu. Její převzetí znamenalo, že Putin má státní televizi pevně pod kontrolou. V dalších letech kremelští propagandističtí experti vytvořili obraz Putina nejen coby „národního vůdce“, ale i jako „národního hrdiny“.

Podle Michaila Šatse, populárního komika z Petrohradu, který se v polovině devadesátých let prosadil v Moskvě, začaly první poplašné zvony bít v roce 2002, když se svými kolegy v komediální show Studia OSP dostali příkaz, aby vyřadili satirickou píseň o Putinovi. Píseň – „Jmenuju se Vova“ – vycházela z populárního hitu, měla však úplně nová slova obsahující velmi jemnou narážku na prezidenta („Vova“ je jedna ze zdvojnásobných jmen Vladimír). „Jmenuju se Vova / jsem ze všech nejlepší... Lítám po světě / klábosím o míru / a každý den topím bandity v latríně.“

„Po tomhle přišli do všech stanic cenzori,“ řekl mi Šats, tmavovlasý muž středních let se slabostí pro dobré doutníky. „Před vysíláním každý program zkontrolovali a všechno, co se jim nelíbilo ohledně Putina, vystříhali,“ smál se. „V jednom momentě vůbec nepřicházelo v úvahu se o něm v lehkých zábavných pořadech jakkoli zmínit, třeba úplně nevinně.“

Přitažení opratí NTV bylo prostě součástí Putinova úsilí o odstranění všech potenciálních hrozeb pro jeho moc. V průběhu několika týdnů po inauguraci bylo v květnu roku 2000 prezidentskými dekrety jmenováno sedm prezidentských pověřenců – většina z nich se rekrutovala z bezpečnostních složek nebo armády –, aby „dozírali“ na práci regionálních volených gubernátorů. Právě tím Putin zahájil posilování své pozice. V roce 2003 byl na základě obvinění ze zpronevěry zatčen nejbohatší muž Ruska Michail Chodorkovskij. Obecně se mělo za to, že se jednalo o odplatu za jeho podporu opozičních stran včetně komunistů. (Putin v červenci roku 2000 svolal ruské podnikatelské špičky a nepřímě je varoval, aby se drželi stranou od politiky.) Chodorkovskij rovněž dráždil kremelskou elitu svými pokusy otevřít ruský ropný sektor také pro zahraniční účast. Spolu se svým obchodním partnerem Platonem Lebeděvem byl Chodorkovskij odsouzen k devíti letům vězení a jeho ropnou společnost Jukos pohltil stát. Minulost tohoto brýlatého oligarchy rozhodně nebyla čistá, ostatně jako u všech, kdo v Rusku v devadesátých letech vydělávali velké peníze. Putin však zákon uplatňoval selektivně – jako obušek na nepřátele. Navzdory slibům, že oligarchy eliminuje „jako třídu“,